

ЖАШІАМІ

Ч. 6.

Львів, червень 1943.

Рік II.

НАЗАД ДО КУЛЬТУРИ

В пальмовій віталні Літературно-Мистецького Клубу у Львові, в гурті пань і панів, хтось із письменників палко борониться, хтось, видно — небезпечно наступає.

— Ви хочете великих творів із нашої життєвої нужди?!

— Не курить, будь ласка, — просить пані, — задуха шкодить пальмам.

До свідомості долітають тільки уривки речень. Сиджу в вигідній глибокій фотелі і слухаю оповідання знайомого, що вперше від початку війни побував у своїм ріднім місті в галицькій провінції. Перед його уявою просувається історія, що в неї вплетена його ж власна молодість.

В далекім повітрі жила родина: священники й багаті-хлібороби. Родина починає підсуватися під місто. Священники купують поле, передміські городи. Там закладають цілі городничі й пасічнічі підприємства. Їхні діти, лікарі, вчителі, — вже починають здобувати саме місто. Коротка історія останніх десятиліть. Десь на початку століття два брати розсварюються при спадкових поділах. Численна родина розпадається на дві ворожі партії. Вплив тієї родини на місто, його інтелігенцію й установи — величезний. Матеріальна сила, зв'язки дають їй рішальне значення. Тож після розпаду родини всі в місті мусять тримати або з одним табором, або з другим. Приїжджає якась нова людина. Кому першому складе вона візиту, до якого табору пристане? Кого вітає усміхом на улиці, кого не завважає? Це головні теми розмов і товариські сенсації міста. Родинні суперечки знаходять незабаром ідеологічну надбудову. „Патріарх“ одної групи — „старорусин“, другої — „українець“.

Слова оповідання ледве доторкаються тяглою, барвистого багатства історії. Вони далекими стрілками минають подробиці, але в блиску очей і частих зупинках у задумі вгадуєте, скільки кольорів і які цікаві подробиці розмальовує пам'ять. Знайомий оце грузне в спомині. В сусіднім товаристві кипить, переливається дискусія.

— В галицькій тісноті не можуть народжуватися великі твори! — заявляє письменник. — Хіба ласує життя тут які ширші проблеми? Хіба знайдете тут які цікаві типи? Ніяких! —

Знайомий пряде даліше. Перша світова війна і події після неї втягають в значно грізніші, за поділ між „твердими“ і „м'якими“, протилежності. Це час, коли старорусинство остаточно вливається в українство. Разом пролита кров проти спільного ворога примиряє політичні табори. Але не примиряє розсвареного роду. Роздор знаходить нове ідеїне оформлення. На вершу, між старшими, ненависть вдоволяється якийсь час ввіскою радикально-ундівських розходжень. Між молодими паростками розкривається глибша пропасть. На сідник престолу однієї родинної групи стає діяльним пропагатором українського тайного університету. Тож одночасно студент із другої групи просто для показу записується до польської вищої школи. Його бойкотують. Він і його поплечники звикають до погорди і кпин свого громадянства. Це перший крок відступництва. Ось із тієї групи виходять угодовці і роблять польську урядничу кар'єру. Вони готові на все задля успіху на тій похилій площині. В другій частині роду розвиток іде в протилежнім напрямі, до яскравого українського націоналізму. Починаються відомі „вищі студії“ молодших по польських тюрмах, і виснажливі ревізії, допити, паціфікації старших. Непрохідна прірва.

Тільки кров або кохання можуть її засипати. Ось українські Ромео і Джулієтта галицького повітового міста. Він, студент, з розпукі приєднується до гуртка молодих людей, що втікають в українізовану в той час советську Україну. Там пропадає. Вона ж, Джулієтта, чужа в своїй родині, що позбавила її щастя, в'яне в тузі й умирає, залишаючи свій спадок організації, якій служив її Ромео. Ненависть дужча від кохання, і воно не перекинуло золотого моста.

1939 р. група кар'єристів повисає безсилна. Її опора, польська влада, зникла, як пух кульбаби. Але залишається привичка покірно стукати до дверей і віддано вислугуватися. Нав'язуються зносини з НКВД. Люди оповідають дивні історії, люди знають підозрілі справи, люди бояться. НКВД чує їхні таємні розмови в місті. Арештують, вивозять за ті розмови. Тільки тій одній групі нічого не загрожує. Страх, як темна ніч, прикриває родинні суперечки, та не примиряє.

Остання дія. Після відступу большевиків на подвір'ї НКВД знаходять змасакровані трупи націоналістичної групи родин. Найвідатніших довіреників, колись польської, пізніше советської влади, спадкоємців другої частини роду, замикають і розстрілюють. Трагедія скінчена. Майно розграбують ближчі й даліші. Знайомий жаліється. Він бачить обличчя, постави,

рухи — Чому не маю письменницького хисту? Навіть хроніки списати не вмію —

— Справді, киньте папіроску, — благає пані з сусіднього товариства. — Пальми в'януть в таких повітрі.

Нападений письменник підхоплює слова: — Вам жаль?! Тож мусите зрозуміти, що в нашій задушливості підсонні немає повітря для літературних пальм. Немає тем, немає цікавих типів, немає проблем для творів.

І розмови про кризу літератури снуються в клубі, як спіралі тютюнового диму...

Функцією духової культури є встановити порядок у первісній душевній хаосі, надати ясні форми природному станові „душ, зорганізувати духовість. Так само розуміємо слово „культура“ і в інших ділянках. Культура поля, лісу, саду — це надання якогось розумного ладу природному буянню різноманітних рослинних родів. Хлібороб, лісовик, садівник прорізають у вільнім степу чи лісі рівні дороги, підсилюють ріст одних рослин або штучно насаджують їх, викорірюють інші, небажані роди.

Подібне роблять ділянки духової культури з вільним степом душі. Вони передовсім позначають окремі пливкі і мутні душевні змісти виразнішими знаками — символами. Релігійна туга прагне до Божої близьини. Релігійна притча передає ту тугу доторкнувшись вічності. Жива релігійна душа сповнена свідомістю про те, що пізнати Бога неможливо. А все ж вона, саме вона, шукає символів, різних аналогій, щоб хоч збагнути напрям свого невстигнутого пориву.

Символами почувальної, емоціональної сфери душі є мистецький образ у найширшій розумній цього слова. Поет описує сучасне розпуття:

І Саломея! Ще дитя (дитя!).
А п'є страшно, отруєне шаття
І тільки меч та помсту накликає.
Душе моя! Тікай на корабель,
Пливи туди, де серед білих скель —
Струнка, мов промінь, чиста Навсікал.

Ясно, що образи Саломеї й Навсікалі мають тільки символічне значення. Поетові не важна історична правда про дочку колейського і феацького царів. Він вичаровує їх, як символи двох життєвих форм: сучасного поета, матеріалістичного розкошелюбства, окупляючого кров'ю, — і поранково-незвинного життя серед природи. Оце „тікай на корабель“ — це той самий емоціональний стан, що піддавав іншому поетові бажання в тиші „за поплавцем життя неспляжним донести“.

Символом наших уявлень про світ і життя є наукове поняття. Воно притримує, зафіксує пливкі зміслові відчуження. Напр., те, що знаємо в переливній зоровій мінливості і називаємо світлом, сучасна фізика заступає поняттям електро-магнетних дрюгань і описує Мековелевими рівняннями.

Окремі ділянки духової культури організують отак означені душевні змісти в більшій світі: в релігійній і філософській системах, мистецькій і науковій творі. В них переживання, утверджені образом або поняттям, дістають своє окреслене місце. Так постають ієрархічно упорядковані світи, ідеальні людські типи, ясно зарисовані форми життя, як зразки національних характерів або як відзеркалення якоїсь доби. Неоформлені душі, в зустрічі з такими творами, переживають їх, самі переймають або відкидають їхній порядок мислей і почувань. Вони формуються під впливом зразків, навіть на образ і подобу зразків, скристалізованих у духовій культурі народу.

Для сучасної свідомості, особливо ж для свідомості інтелігентської — у нас рішальної — верстви, найважливіші ідеологічно-світоглядова і мистецька ділянки. Перша встановлює порядок ідей, порядок мислей, друга організує почувальну сферу сучасної людини. Кризь призму першої розуміє людина свій світ і події в ньому. Ідеологія накладає людні поставу супроти різних явищ і розумову оцінку тих явищ. Мистецтво,

головно ж красне письменство, піддає людині свою почувальну оцінку світу і його явищ. На прикладах з'ясуємо вищесказане. Донедавна найвищою цінністю вважалась у нас свобода, без точнішого означення її змісту. В ім'я свободи боролися політики, свободу оспівували поети. Свобода була критерієм історичної цінності людей і подій. Наша історіографія готова була признати цінність усім, навіть анархічним і асоціальним, відрухам, що валили всякі обмеження особистості чи групової свободи. Сьогодні цінністю вважають державу, що сильно обмежує особисту свободу, за те забезпечує свободу цілої нації в її відношенні до інших націй. Разом із такою зміною змінився і образ історії. Ми схильні дуже критично ставитися до свободолюбних рухів, що ослабляли осередок державної влади, за те аж тепер у всій повноті навчилися ми розуміти і подивляти велич творців держав, державних в'язань, як Богдана Хмельницького, Івана Мазепи. — Подібно в емоціональній діяльності. Ще на початку нашого століття чутливість, ніжність уважалися особливою цінністю шляхетної душі. Звідси переученість, слізливість, м'якість, звеличувані на всі лади словом, пісню, малярським образом. Перша світова війна зробила перелім. Сильна людина, що готова, не оглядаючися на кров і слези, йти твердо до своєї мети — стала улюбленим образом для серця і мистецтва.

Духа сучасного українця формували ті дві сили: ідеологія і мистецтво. Вони пов'язані з собою, вони співпрацюють. Бо в живій душі мислі і почування не існують відокремлені одне поруч одного, в окремих кімнатах. Вони в живій тяглоті виступають разом: жива мисль у почувальних тонах, неначе промінь сонця мутній імлистий обслоні; з другого боку почування з твердим ядром, де народжується мисль. Ідеологія-світогляд і мистецтво відповідають тим окремим, а все ж нерозривним сферам живої душі. Тож вони доповнюють себ взаємно, впливають одне на одне. Однак вони не повинні губити своїх конститутивних, своїх основних прикмет. Це була б страта характеру, означеності, — це був би поворот до незрізничкованого, мутного душевного хаосу, це було б зречення культури і поворот до первісної природи.

Які ж то основні прикмети тих двох ділянок? Ідеологія-світогляд носить у собі тенденцію ясності і виразності своїх понять. Вона змагає до наукової певності, до наукової важности для всіх і конечности. Такою вважає себе ідеологія, такою накладається вона людям. Кожне ж мистецтво прагне до безпосередности, до життєвої близьини. Воно хоче, щоб його переживати, а не тільки приймати розумом і уявою. Ті дві тенденції можемо звести до однієї: ідеологія і мистецтво живуть патосом правди. Тільки, що правда світоглядного мислення — в його ясності і виразності, прозорості, що уможливають однозначну поставу супроти дійсности і тим самим перевірку у зустрічі з дійсністю. Ознакою правди мистецького твору є його сила зворушувати читача, глядача, слухача, сила накидати іншим зображені в ньому переживання.

Оце хвилює нас питання про кризу духової культури, воно займає, воно дискутується. Проречистим знаком тієї кризи є переплутання тенденцій двох основних ділянок духової культури. Ідеології тридцятих років зреклася тенденції ясності і виразности. Вони стали засобом тільки емоціонального діяння, тільки засобом зворушення, себто вони ставали агіткою. — Красне письменство, навпаки; — воно зрікалося безпосередньої близьини життя, і стало або віршованою ідеологією, або прозовою ілюстрацією ідеології. Обидві ділянки вчинили своєрідну „метабазис ейс аллю генос“, перехід у чужий рід, і через те повернули від культурного до первісного стану природи, стану хаосу, мішанини первинів.

Юрій Нарбут

(з монографії, що саме друкується в „Українському В-ві“)

Еней (Графіка)

Така спадщина тридцятих років. Задихаючися в ній, говоримо про кризу. Стан нестерпний для обох ділянок: і для мистецтва, головню для літератури, і для ідеології. Обидві, відбігли від своїх засадничих функцій, утратили після коротких і поверховних успіхів пошану глибших умів і згубили своє значення в суспільності.

Спробуємо зілюструвати сказане живими прикладами.

Горе від ідеології.

Коли ідеолог-мислитель тратить патос правди, є бто ясності і виразності, задля блиску і дешевого успіху, — то це передовсім криза людини. Коли твір такого ідеолога хоче перебалачати, переглузувати, перекичати інших, а не переконати, — то це також ніщо інше, як криза людини. Так само кризою людини мусимо вважати стан, коли письменник впрягається в догматичну квадригу і, під свист ідеологічного батога, брикає, поки не задихнеться в збуденіх уже образах, у витертих від частого вжитку фразах.

Ціком інше виглядає, як в осередку духового життя стоїть велика людина. Ми мали її в особі і ідеолога і письменника — Івана Франка.

Мистець-письменник мав у нього відвагу безпосередності, відвагу життєвої правди, навіть усупереч власній ідеології. Бо ідеологія каменярів і вічного революціонера, що нею живе молодий Франко, Франко XIX століття, — не зовсім співзвучна з переживаннями героя „Звіялого листа“. Повторення за Гетівським Вертером: Будь мужчиною і не йди моїм слідом, — може саме і є відгуком свідомості незгоди між каменярем, що зрікається себе, свого щастя, і тим трагічним героєм любовної лірики, що поза своїм щастям не бачить нічого в світі і, не знаходячи його здійснення, губить себе. В кожному разі ідеологія не скалмувала тут щирості поета, і його поезія не стала принциповою декларациєю.

Ідеолог-мислитель у Франка бореться за ясність, передовсім за ясність у собі. Під впливом життя і його досвіду, під впливом роздуму над ними, міняються погляди. В душі мислителя виростає новий ідеал. Але він не приглушується попередньою задубілою, ні парвальною в той час, формою. Він знаходить новий вираз і оформлення в яскравій постаті провідника народу, Мойсея. Це шлях Франка-мислителя від вічної революції до ідеї провідництва, шлях, що його за своїм учителем верстає західне українство і досі.

Аж ось нестане великої людини. Тоді приходить всевладність моди, духа часу, всевладність мілею, середовища, і всевладність демагогів, що вміють лоскотати те середовище і здобувати розголос, популярність серед широких мас або підтрим панівних клів.

В таких підсонні талановиті, але слабші духи піддаються і блукають. От визначний талант і велика працездатність Богдана Лепкого. Він походив із галицької священничої родини, його молодість припадає на найцікавіший час у розвитку того світу. Це час на переломі століть і аж до першої світової війни. Переможна духовна революція, ведена з Галичини головню Іваном Франком, розбила тісні обрії патріархальщини, освіжила запліснїлі кімнати. Достатніші парохіяльні домів стають культурними осередками тодішньої Галичини. Там, у побуті, у звичаях тих домів, створюється щось своєрідне, щось із української галицької самобутньої культури. Миські верстви ще не згубили безпосереднього зв'язку з селом. Майже кожна миська інтелігентська родина має ще батьків, братів, сестер на селі. Туди їдуть літом на спочинок. В селі є вже кілька гімназистів, в околиці є студенти, іноді з дальших університетів. В гостинних світлицях парохіяльних домів, по садах у привітній тіні крилатих лип, відбувається обмін ідей, дискутуються такі модерні в той час твори Ібсена, Ніцше. Там переживаються новини рідної літератури, музики. Там кильчється те, про що часто і даремне мріємо, а саме синтеза здорового консерватизму, отвертого на світ широкий, із найновітнішими духовими течіями.

Богдан Лепкий вийшов із того підсоння і культуру його носив у собі до смерті. Він мав усі дані стати літературним виразником того світу і створити завершений його епос. Та ось на наших очах, впродовж двадцятих і тридцятих років, з різних причин догоряв той гарний світ і не знайшов достойного вислову. Лепкий під тиском ідеологічної моди звернувся до інших тем і інших образів. Вкінці укоханий світ Лепкого зайшов, як учораєнне сонце, а його обожатель дав велику трилогію з XVIII—XVIII століття, де гетьман Мазепа, як це нераз завважують, зображений, як галицький отець декан... Потрійна шкода! І для папа гетьмана, і для отця декана, і для української літератури.

Богдан Лепкий не стояв одинцем. Його брат Лев, письменник Роман Купчинський, обидва в силі віку, носять у крові відблиск культури тих парохіяльних середовищ, а в серцях дубов до того світу їхньої молодості, а в пам'яті тисячі характеристичних рис. Але українська література далі чекає, коли і чи взагалі виконають вони обов'язок супроти свого дому і свого серця. Чи може далі вони тільки підкладатимуть, хай гарні, культурні й корисні — слова і пісні під останні кроки останніх днів?

Приклад з новіших літ. Ось свіжий, загонистий талант Ростислава Єндика. Його уява г'є з трьох головних джерел: із замилювання до Гуцульщини, із начитаності і вченості антрополога і, вкінці, знову ж із ідеології Дмитра Донцова. Там, де Єндик забуває про два останні джерела, виходять в його соковиті, вдатні твори, там гаряча кров бурлить пристрастю в барвистих постатях легінів і молодич. Та де він накладає на одне око вчене, на друге ідеологічне скельце, там уже очайдушний гуцульський ватажок стає трохи не національним провідником, що взвівшись під руку з січовим кошовим, способом давніх періпатетиків, проходжуючись обирковує народні справи. Так висне талант між собою і накипом. — Люди з-над Дністра знають випадки, коли орає або дужий яструб устромить кігті в рибу, що занадто важка і сильна не дається птіці. Хижак не може вирвати кігті з-поміж скорчем стиснутих остюків риби, але, сам сильний, не

поринає, лише тримається над водою. І ось безсило несе їх течія: хижого птаха з розпростертими крилами і зранену рибу, з кігтями в тілі. Над ними блакитна височина, під ними таємнича глибина. Та ні злетіти вгору, ні поринути на дно тому смертельно спутаному Пегазові. Навіть поверхня води вже не грає переливом сонця. Вона мутнїється піною від сплеску крил об воду і дикого борсання під водою. Чи це не образ талановитого вченого і письменника, що повиснувши між науковою глибиною і мистецьким летом угору, шукає себе і не знаходить? Чи визволиться птах? Чи здобуде риба свою певність і свободу в глибинах? Єндик пручається. Він співає похвалу вільній творчості. Так хотілося б, щоб до тих хвилин його боротьби за свободу не прикладали колись слів Франка:

„І хоч душу манить часом волі прываб,
Але кров моя — раб! Але мозок мій — раб!“

І це приклад із найновіших часів. Читайте літературні спроби молодих письменників. Перед вами низка тюремних споминів, сирих і неопанованих, переідеалізованих і перечорнених за вимогами ідеології. Над чим працюєте? — Довідуетесь, що народжується роман про героїв політичних процесів, підпільної боротьби за Польщу. Ви відчуваєте з тривогою, що автор дошизає вигадані людські тіні до готової ідеології. Вам настирливо пригадується оповідання знайомого в пальмовій віталії Літературно-Мистецького Клубу про розсварені роди, що в свою історію, в свою любов і ненависть, уплели всі важніші ідеологічні рухи нашого двадцятого століття, але даремне чекають мистецького зобразника. Молодий письменник захоплює з'ясує задум твору. Стільки ідей, стільки клічів, і — так мало живих людей! А в пам'яті вперто вириває і на уста тиснеться мефістофельська заввага:

ein Kerl der spekuliert,
Ist wie ein Tier, auf dürrer Heide
Von einem bösen Geist im Kreis herum geführt,
Und rings umher liegt schöne grüne Weide.

Які рани залишив ідеологічний диктат в поезії! Ось страждання талантів. Читайте твори Євгена Маланюка, найбільшого серед емігрантів. І пригадуються слова іншого чужого поета: — вийти немов в тюрму, в одну ідею! Маланюк прийняв її, увійшов у неї. Як самовладний ясець із землі, так випив він усі поетичні соки з тієї ідеї. І як ясець залишив навкруги біду на зелені смугу. Все дав він своєму ростові в однім напрямі, своєму листю, своїм образами, своїй однокліт майстерності, але звузив і обмежив життя навколо. Подібно Ольжич що зазеленів, але й не розцвів на ідеологічній ріці.

А перші поетичні таланти Галичини тридцятих років? Святослав Гординський, Богдан Ігор Антонич, — вони пручаються, все ж впрягаються в ідеологічні шлі. Перший почав невиривними, але бравурними „Барвами і ліжнями“. Потім ріс і розщеплювався одночасно. Після шукань і невпевності, шораз частіше причалував до берегу масово признаних, неначе офіційних бомбастичних слів про обов'язкові почування „ненависти“, „злочотного тремтіння“, „підсвідомим скорчем затятих щелепів“, „одчаю викривлених уст“, „зосердних днів“, „безправства“, „гвалту“, „озлобленості мсти“, „зневяг ідкого жала“, „брехні ворожих вір“, „ворожих прав нещадности“, до почувань „упертости нятуг“, „волі зривів, причавлених ногами“, „п'яних посміхів хама, що облиное все“, „немилосердя жаху“, „тривоги“, „розпачу“, „звон сумніву“, „гордості“, „безумних марев“, „пурпурних роз'ярень“, „непокірного гніву“. — Все те з одного 28-рядкового вірша! І неначе тільки неофіційно, в вільній від ідеологічних занять хвилині він творить справжню, щирю, як золоту, поезію. Тоді він мріє про „свою коротку неповторність“. Тоді його вірші дають передчуття достиглості передосінних днів „де юлістю задумані походи причалують до творчих берегів спокійних дум і владної свободи“. Тоді йому сниться „солодкий плід майстерности й довершень“. Тоді „хай відплинуть буденні голоси!“ Небезпечно розщеплення і його наслідки небезпечні. „Ідеологічним“ віршам брак безпосередности, цебо поезії. У справжній поезії, її дотеперішнім верху у „Сновидові“, відчувається деякий брак ідейно-змістового стрижня. Гординський-поет мовчить. Сподіюється, що він шукає своїх мислей і своїх слів для своїх почувань.

Антонич. Незабутний юнак. Поки він „був хрущем і жив колись на вишнях“, тоді ріс він і росла трава і зеленіли кучеряві вільхи. Тоді треба було нахилитись, нахилитись тільки, щоб почути найтайніші з всіх слова. (Весна). Тоді здивовані й очаровані, слухали ми дивних новин про весну, що їхала лемківськими долинами на сто возах; про ковалів, що перековували місяць на підкові; про Бога, що народився на саях в лемківським містечку Дуклі. Ми слухали вітхених проповідей „до карасів, до коронів і до дельфінів, до всіх братів з солодких і солоних вод“. І була непорочна оригінальність у світовідчуванні тієї дитини-поета. Але та оригінальність не зміщала в прокрустове ложе панівних ідеологій. Від поета почали вимагати активізму, урбанізму. І оце з жахом бачили ми, як Антонича стискали в золоті перстені моди, і він лпів вірші на радість рабів ідеологічних шаблонів.

Українська лірика тих часів! Який багатий предмет для дослідника. Вона славить гін, шал, порив, вольовість, ірраціоналізм, але ледве чи коли в історії нашої лірики творили так раціонально, збиваючи, мов дощинки, надумане слово до надуманого слова в строфічні скриньки. Безпосередности в них не дуже шукайте. Ви мусите добре подумати, щоб знайти дорогу до тих скриньок на почування, що підчас роботи згубили свій вантаж, а порожнє місце заткали сильними словами, громовими закляттями. Колись дивуватимуться, що музикальний наряд так довго вдовольняє в своїй поезії тільки музикою бляшаних інструментів. Колись, читаючи ті вірші, пригадуватимуть слова Франка з цитованого вже Sempere tito:

„І хоч часом мов грім гримне слово мое,
То це бляшаний грім, що нікого не вб'є“.

Хіба любов і пошану до рідної поезії...

Горе для ідеології.

Переріст влади небезпечний не тільки для підвладного, але і для володаря. Було б дуже займало прослідити, яку велику шкоду приніс ідеологічний диктат у літературі самій ідеології. Та нині мусимо обмежитися кількома натяками.

В здоровім, самостійнім мистецтві ідеологія знаходить живі з'яви душі, що при їх оформленні та порядкуванні вона співдіяла. Так відбувається перша перевірка ідеологічних тез, перша їх оцінка почуванням, серцем, оцінка в емоціональнім середовищі, де народжуються будучі діла. Такі різноманітні з'яви відзеркалюються в багатстві типів, що або приймають ту ідеологію і стають її вірними та оборонцями, або відкидають її, як ворожу, або вкінці вживають її, як щита чи димової ослини для різних ірраціональних хотін і намагань. Пригадаймо оповідання з пальмової залі Клубу. Коли б панівні ідеології тридцятих років мали поруч себе незалежну велику літературу, вони побачили б наочно різних праукраїнських бісів, що колись прикривали свою наготу листками радикально-демократичних, згодом соціалістичних і вкінці провідницьких клічів. Тоді ідеологія, зрозумівши це, мусіла б змагати до шораз яснішого і прозорішого охоплення своїх тез, щоб не бути оправданням темних сил. Це найплідніша і найцікавіша дискусія ідеологічного мислення і мистецької творчости, дискусія не словами, фразами, але проясненими мислями і завершеними творами.

На жаль такої творчої дискусії в тридцятих роках не було. Література, взята на поводі, ставала „прикладним“ мистецтвом, у найкращім випадку графікою, що постачала ініціали, заставки та ілюстрації до ідеологічних текстів. Ідеолог став актором без критичного зеркала. Сповідний володар мас, сам попадав у залежність його величества юрби, що плеще. Він, що його призначенням було оформлювати душу народу, збився тільки голосним резонатором масових настроїв. Покоривши літературну творчість, ідеологія сама пала в неволю.

Природа — культура.

Тільки поворот до своїх питомостей, своїх завдань і своїх основ, визволить і ідеологію і мистецьку літературу від неприродних залежностей. Патос правди приверне обидвом ділянкам їхнє щире обличчя і дасть їм повагу в житті. Аж тоді їхня співпраця задля однієї цілі буде плідна. Тією ціллю є духова культура й її зрілий owoc: українська розвинута особистість, як живе втілення тієї культури.

Гасло, поставлене в заголовку, не означає протиставлення культури природі, як це було у Руссо. Бо, роздумавши, зрозуміємо, що саме розвиток від первісного незрізничкованого душевного хаосу до упорядкованої зрізничкованої духовості — це й єсть природний рр-виток. Навпаки такі затримки в дорозі або завороти назад, як у тридцятих роках, суперечать природі духа.

Тож „назад до культури“ — це значить одночасно: вперед до природного росту вгору!

М. Іванейко